

Tomasz J. Szyszlak

Stosunki państwa z Apostolskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym we współczesnej Gruzji

Wschodnioznawstwo 2, 71-87

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stosunki państwa z Apostolskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym we współczesnej Gruzji

Wstęp

Wraz z destrukcją systemu komunistycznego państwa postradzieckie adaptowały zachodnie wzorce w zakresie prawa i polityki wyznaniowej. We wszystkich piętnastu byłych republikach związkowych, w części jeszcze przed upadkiem ZSRR (Armenia, Rosja, Turkmenistan, Ukraina, Uzbekistan), przyjęto regulacje wprowadzające wolność religijną. Ks. prof. Józef Krukowski, wybitny specjalista w zakresie prawa wyznaniowego, wykładowca katolickich uniwersytetów w Lublinie i w Warszawie, podzielił państwa współczesne pod względem ich stosunku do religii na cztery grupy: 1) państwa wyznaniowe, w których faworyzowany jest jeden spośród wielu związków wyznaniowych, uznany za Kościół narodowy lub państwowy; 2) państwa ateistyczne, które są ustosunkowane nieprzyjaźnie do religii w ogóle, a w szczególności do konkretnych związków wyznaniowych; 3) państwa świeckie w sensie negatywnym, a więc państwa zajmujące wobec religii pozycję obojętną, czego też widocznym przejawem są normy prawne wprowadzające wolność religijną wyłącznie w aspekcie negatywnym oraz rygorystyczne przestrzeganie zasady równości wszystkich wyznań; 4) państwa świeckie w sensie pozytywnym, czyli takie, które przy zachowaniu rozdziału sfer polityki i religii oraz uznaniu równości wszystkich Kościołów i związków wyznaniowych uwzględniają specyficzne atrybuty każdego z nich¹.

Posługując się powyższym rozróżnieniem, w jednym ze swoich wcześniejszych artykułów, spośród państw postradzieckich do pierwszej grupy zaliczyłem Armenię i Gruzję. Żadne z państw powstałych po upadku Związku Radzieckiego nie można z całą odpowiedzialnością zakwalifikować do grupy państw ateistycznych, przy czym negatywny stosunek do religii nietradycyjnych jest obecny w aktach prawnych Białorusi i Federacji Rosyjskiej, co związane jest przede wszystkim z ochroną szczególnej pozycji Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego w tych krajach. W trzeciej grupie państw świeckich w sensie negatywnym można wyróżnić Azerbejdżan, Ukrainę, a także pań-

¹ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, s. 21.

stwa Azji Środkowej. Tymczasem do ostatniej grupy wyróżnionej przez Krukowskiego, czyli wśród państw świeckich w sensie pozytywnym, trzeba zaliczyć Białoruś, Mołdawię i Rosję².

Wśród cech, które pozwalają zaliczyć Armenię i Gruzję do grona państw wyznaniowych, są przede wszystkim zapisy konstytucyjne o szczególnej roli Kościołów narodowych, odpowiednio Ormiańskiego Świętego Kościoła Apostolskiego (art. 8.1 konstytucji) i Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego (art. 9). Również w ustawie Rady Najwyższej Republiki Armenii „O wolności sumienia i organizacjach religijnych” z 17 czerwca 1991 r. Ormiański Kościół Apostolski w preambule określono mianem „Kościoła narodowego narodu ormiańskiego”, a w art. 6 – „Kościoła Ormiańskiego”. Ze względu na ów szczególny status, zgodnie z art. 17 przywołanego aktu prawnego, Kościołowi temu przysługują szczególne uprawnienia, w tym prawo do wolnego głoszenia i propagowania wyznania na całym terytorium państwa, wyłączne prawo objaśniania teologii konfesji w mediach i podczas imprez masowych, prawo do odtwarzania własnych tradycji historycznych, struktury, organizacji, diecezji i parafii, prawo do budowania świątyń, a także do przywracania działalności w tych, które stanowią obiekty zabytkowe, zarówno z własnej inicjatywy, jak i na prośbę wiernych, prawo do prowadzenia lub wspierania edukacji religijnej i etycznej narodu ormiańskiego, w tym w państwowych placówkach oświatowych, prawo do prowadzenia działalności dobroczynnej i opiekuńczej, prawo do posiadania stałego kapelana w szpitalach, domach opieki społecznej, jednostkach wojskowych, więzieniach i aresztach śledczych, w końcu prawo do odpracowania dnia roboczego przypadającego w dniu święta kościelnego w najbliższą sobotę przed lub po tym dniu. Uprawnienia powyższe nabierają znaczenia, kiedy spojrzy się na restrykcyjne zasady dotyczące innych organizacji religijnych, z zakazem prozelityzmu w jakiegokolwiek formie na czele (art. 8). Również na podstawie art. 17 Ormiański Kościół Apostolski korzysta ze wsparcia swojej działalności za granicą Armenii, w zakresie przewidzianym przez normy prawa międzynarodowego, natomiast art. 22 zobowiązuje osobę wybraną na Katolikosa Wszystkich Ormian do przyjęcia obywatelstwa ormiańskiego³.

Tymczasem w Gruzji brak jest odpowiednika ormiańskiej ustawy wyznaniowej. Tym samym Gruzja jest jedynym państwem postradzieckim, w którym nie rozszerzono w formie aktu prawnego rangi ustawowej konstytucyj-

² T. J. Szyszlak, *Wybrane zagadnienia z prawa wyznaniowego państw członkowskich WNP*, [w:] *Ustroje polityczne krajów członkowskich WNP*, pod red. W. Baluka i A. Czajowskiego, Wrocław 2007, s. 371-372.

³ *Zakon Verchovnego Soveta Respubliki Armenija „O svobode sovesti i religioznych organizacijach”*, [w:] A. O. Protopopov, *Religija i zakon. Pravovye osnovy svobody sovesti i dejatel'nosti religioznych ob'edinenij v stranach SNG i Baltii. Sbornik pravovych aktov*, Moskwa 2002, s. 71-77.

nych przepisów o wolności religijnej. Taka sytuacja prawna spowodowała mnie do przyjrzenia się specyfice relacji państwo-Kościół w Gruzji, czego też efektem jest niniejszy szkic.

Gruziński Apostolski Autokefaliczny Kościół Prawosławny

Leżące na południowych stokach Kaukazu Armenia i Gruzja to dwie pół-enklawy wewnątrz muzułmańskiego tygla. Początki chrystianizacji tego regionu sięgają pierwszego stulecia naszej ery, kiedy to św. Andrzej Apostoł powołał w Atskuri w Gruzji pierwszą diecezję. To właśnie od niego Kościół gruziński nosi przydomek „apostolski”. Pierwszymi nauczycielami Ormian byli apostołowie św. Bartłomiej i św. Juda Tadeusz. Na poparcie zakaukaskich władców nowa religia musiała czekać jeszcze trzysta lat. W 301 r. ormiański król Tiridates III, z perskiej dynastii Arsacydów, na skutek działalności misyjnej św. Grzegorza Oświeciciela, jako pierwszy władca na świecie wraz z całym dworem przyjął chrzest i uznał chrześcijaństwo za religię państwową⁴.

Na obszar dzisiejszej Gruzji chrześcijaństwo zaszczepiano z dwóch kierunków, co też miało poważny wpływ na zróżnicowanie wewnętrzne tej religii w pierwszych wiekach. Misjonarze greccy zdominowali wybrzeże Morza Czarnego i zachodnią część kraju, zaś ci, pochodzący z południa, głównie z Syrii i Palestyny, dotarli na ziemie centralnej i wschodniej Gruzji. Na zachodzie chrześcijaństwo krzewiono w grece, natomiast w pozostałej części Gruzji w języku miejscowym. Głównie za sprawą równej apostołom św. Nino, niewolnicy z Kapadocji, która miała uzdrowić chorą żonę króla Iberii, jednej z krain starożytnej Gruzji, Miriana II, doszło do chrystianizacji kraju. W 317 r. chrześcijaństwo uzyskało tutaj status religii państwowej, a w stołecznej Mcchecie powołano diecezję. Leżąca w zachodniej Gruzji Kolchida, która należała do Imperium Rzymskiego, została ostatecznie schryścianizowana w VI wieku. W 523 r. religia chrześcijańska stała się państwową w tamtejszym królestwie Lazyki ze stolicą w Picundzie w dzisiejszej Abchazji.

Początkowo Kościół w Iberii zależny był od Patriarchatu Antiocheńskiego. W 467 r., za rządów króla Wachtanga Gorgasalana, patriarcha podniósł urząd biskupa Mcchety do rangi Katolikosy Gruzynów, co jest początkiem autokefalii Kościoła. Umocnieniu niezależności Kościoła gruzińskiego służyło również odrzucenie postanowień Soboru Chalcedońskiego z 451 r., mówiących o diofizytyzmie, czyli o tym, że jedna osoba Jezusa Chrystusa posiada dwie oddzielne natury – boską i ludzką, które tworzą unię hiposta-

⁴ A. Furier, *Armenia i Gruzja – chrześcijańska enklawa na Kaukazie*, [w:] *Religie i kościoły w społeczeństwach postkomunistycznych*, pod red. I. Borowik, A. Szyjewskiego, Kraków 1993, s. 47.

tyczną. Iberyjscy Gruzini połączyli się wówczas z wyznającymi monofizytyzm Ormianami. Na przełomie VI i VII stulecia grekę z liturgii jerozolimskiej św. Jakuba Apostoła wyparł język gruziński. Odrzucono również monofizytyzm, a tym samym gruzińskie chrześcijaństwo ewoluowało w kierunku prawosławia. W połowie VIII w. katolikos z Mcchety otrzymał od patriarchy antiocheńskiego prawo do zajmowania tronu bez wyświęcania w Antiochii. W następnym stuleciu Kościół w Iberii uzyskał zezwolenie na wytwarzanie oleju świętego, który dotąd sprowadzano z Jerozolimy. Niezależność Kościoła wzmocniło zachowanie neutralności w czasie sporów obrazoburczych w Cesarstwie Bizantyjskim⁵.

Na przełomie I oraz II tysiąclecia za rządów władców z dynastii Bagratydów, Dawida III i Bagrata, doszło do zjednoczenia wschodniej i zachodniej części Gruzji w jeden niezależny od Konstantynopola i Persji organizm państwowy. W 1008 r. zjednoczeniu w jeden katolikat uległ również Kościół z obu części kraju. Dwa lata później urzędujący katolikosi uzyskali prawo do posługiwania się tytułem patriarchy. Od XI do XIII w. Gruzja przeżywała renesans literatury chrześcijańskiej w języku gruzińskim. Zakończyły go jednak najazdy Czyngis-chana w XIII stuleciu i Tamerlana w XV, podczas których kraj został zniszczony i, podobnie jak w przypadku Rusi Kijowskiej, uległ rozbiciu dzielnicowemu. W tym czasie nastąpił również podział w Kościele na dwa niezależne katolikaty, w Mcchecie oraz w Picundzie. Przez trzy kolejne stulecia Gruzja przechodziła złoty wiek kultury, głównie dlatego, że rywalizujący ze sobą Turcy osmańscy i Persowie nie dopuszczali, aby druga strona przejęła pełnię władzy w kraju⁶.

Permanentne zagrożenie ze strony dwóch mocarstw muzułmańskich zmusiło władców gruzińskich do poszukiwania wsparcia politycznego i militarnego w krajach chrześcijańskich. W 1783 r. między Imperium Rosyjskim a Królestwem Wschodniogruzińskim zawarto traktat, na mocy którego to ostatnie stało się protektoratem tego pierwszego. W 1801 r. w katedrze Sioni w Tbilisi odczytano manifest cara Pawła I Romanowa o wcieleniu państwa gruzińskiego do Rosji i utworzeniu na jego miejscu guberni. Dekadę po tym, następcą Pawła I, car Aleksander I, zwrócił się na piśmie do katolikosa Mcchety, stwierdzając, że jego godność jako patriarchy niezależnego Kościoła gruzińskiego nie jest do pogodzenia z autorytetem Świętego Synodu Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, gdyż w jednym państwie nie mogą istnieć dwie równoległe hierarchie prawosławne. Zobowiązano go do opuszczenia kraju i udania się do Rosji, gdzie jako członek Świętego Synodu miał otrzymać wszelkie honory i odpowiednie uposażenie. Gruziański Kościół Prawo-

⁵ A. Furier, *Znaczenie relacji między Kościołem a władzami państwowymi dla kształtowania się państwa i narodu gruzińskiego*, [w:] *Religia a etniczność*, pod red. A. Posern-Zielińskiego, Poznań 2003, s. 146-148.

⁶ R. G. Roberson, *Chrześcijańskie Kościoły Wschodnie*, Bydgoszcz 1998, s. 83-84.

sławny stał się egzarchatem Kościoła petersburskiego, na czele którego, poza pierwszym, zawsze stali Rosjanie⁷.

W czasie ponad stu lat pozbawienia Kościoła gruzińskiego niezależności władze carskie, przy pomocy Świętego Synodu, sukcesywnie przeprowadzały zakrojoną na ogromną skalę akcję rusyfikacyjną. We wschodniej części kraju z 12 diecezji pozostawiono tylko trzy z jednym biskupem. Prawie identycznie nastąpiło porządkowanie sobie przez Rosję zachodniej części kraju, choć ze względu na ogromny opór wśród miejscowej ludności proces ten przeciągnął się do 1859 r. Językiem liturgii został starocerkiewnosłowiański. Systematycznie dokonywano oficjalnych, tj. z przyzwolenia egzarchy, grabieży cerkwi i klasztorów z najcenniejszych zabytków. Wszystko to miało wpływ na odejście z Kościoła prawosławnego sporej liczby Gruzinów⁸.

Wraz z upadkiem monarchii Romanowów doszło do restytucji niezależnego Kościoła gruzińskiego. W marcu 1917 r. w Mcchecie miał miejsce zjazd wyższego duchowieństwa prawosławnego, na którym uroczyście ogłoszono wskrzeszenie autokefalii kościelnej. Jej przywróceniu ostro przeciwstawił się ostatni rosyjski egzarcha Gruzji Aleksy i Święty Synod Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, a także petersburski Rząd Tymczasowy. Zwołany we wrześniu tego roku do Tbilisi synod Kościoła postanowił o wskrzeszeniu kilku diecezji prawosławnych, które zlikwidowali Rosjanie, a także o powołaniu pierwszego od ponad wieku katolikosa-patriarchy. Na urząd ten obrano biskupa Kiriona, a po jego rychłej śmierci w czerwcu 1918 r. – biskupa Leonidasa, który swoją funkcję sprawował w latach wskrzeszenia gruzińskiej państwowości pod egidą socjaldemokratów⁹.

W 1921 r. Gruzję zajęli bolszewicy, włączając ją następnie do kontrolowanej przez siebie Zakaukaskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Gruziniński Kościół Prawosławny zaczął dzielić losy innych wyznań religijnych w ZSRR. Już rok później aresztowano katolikosa Ambrożego, który w 1927 r. zmarł w więzieniu. Jego losy podzielili wszyscy hierarchowie, których pozbawiono wolności i skazano na długoletnie więzienie pod pretekstem działalności antyradzieckiej. Urzędy katolikosa i ordynariuszy diecezji były przez wiele lat nieobsadzone, a katedry i kościoły – zamknięte lub zamienione w budynki użyteczności publicznej. W 1932 r. władze zezwoliły na uzupełnienie wakatu na stanowisku katolikosa przez Kalistrata Cincadze, a w okresie wojennej odwilży, w 1943 r., miał miejsce synod narodowy, który nawiązał kontakty z odnowionym patriarchatem moskiewskim¹⁰.

⁷ T. T. Chmielecki, *Kościół prawosławny w Gruzji w latach zaboru rosyjskiego i władzy sowieckiej (XIX-XX w.)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 1998, nr 70, s. 304.

⁸ A. Furier, *Znaczenie relacji...*, *op.cit.*, s. 152-154.

⁹ T. T. Chmielecki, *op.cit.*, s. 308.

¹⁰ B. Kumor, *Gruzja. Dzieje chrześcijaństwa*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 6, Lublin 1993, s. 239.

Dopiero jednak okres gorbaczowskiej pierestrojki umożliwił rozwinięcie szerszej działalności religijnej w Gruzji. Przejawem tych zmian była zgoda władz na rozwijanie szkolnictwa i wydawnictw kościelnych oraz otwieranie świątyń. W tej ostatniej kwestii doszło do wielu zatargów, ponieważ własnością Kościoła prawosławnego zostały budynki kultowe użytkowane wcześniej przez Ormiański Kościół Apostolski oraz katolików obrządku łacińskiego i ormiańskiego¹¹. Zajmujący urząd katolikosy i patriarchy od 1977 r. Elias II (Herakliusz Guduszauri Sziołaszwili) dążył do tego, aby Kościół stał się duchowym oraz moralnym zapleczem antyradzieckiej i antykomunistycznej opozycji, a także czynnikiem integrującym naród. Katolikos udzielił poparcia dla zachodzących w kraju przemian politycznych pod warunkiem przestrzegania podstawowych zasad nauki Kościoła prawosławnego. Umożliwiło mu to odbudowę stanu posiadania kierowanej przez siebie konfesji, otwarto dwie akademie teologiczne oraz trzy seminaria kształcące przyszłych duchownych. Eliasowi oraz księżom umożliwiono dostęp do środków masowego przekazu. Od 1989 r. telewizja i radiofonia publiczna transmitują uroczystości religijne i obchody ważniejszych świąt kościelnych. Oprawę religijną mają również ważniejsze wydarzenia polityczne i imprezy państwowe¹².

Współcześnie Gruzjiński Kościół Prawosławny podzielony jest na 27 diecezji. Na jego czele stoi Elias II wraz ze Świętym Synodem, który składa się z 9 metropolitów, 12 arcybiskupów i takiej samej liczby biskupów. Posługę kapłańską niesie ponad dwa tysiące księży diecezjalnych, funkcjonuje blisko 1,2 tys. cerkwi. Adeptci teologii naukę pobierają w akademiach teologicznych w Tbilisi i Gelati, w trzech seminariach duchownych (Achałczyche, Batumi, Kutaisi) oraz 10 szkołach średnich. Kwitnie również życie monastyczne.

Ogromną rolę w informowaniu społeczeństwa o prawosławiu i o Kościele odgrywa działające przy kurii patriarchalnej radio „Iweria”, nadające na falach ultrakrótkich 105,4 FM. Rozgłośnia nadaje audycje codziennie przez całą dobę. W ramówce programowej jest dużo muzyki cerkiewnej, ale są także reportaże, relacje z uroczystości religijnych. Co trzy godziny, poczynając od szóstej rano, odmawiane są modlitwy. Od godziny pierwszej w nocy do szóstej rano radio nadaje po gruzińsku dla Gruzinów żyjących w Turcji¹³.

¹¹ T. T. Chmielecki, *op.cit.*, s. 311.

¹² A. Furier, *Znaczenie relacji...*, *op.cit.*, s. 155-156.

¹³ M. Bołtryk, *U katolikosy-patriarchy Gruzji*, „Przegląd Prawosławny” 2005, nr 9 (243), s. 7.



Rys. 1. Podział administracyjny Gruzińskiego Apostolskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

Źródło: <http://www.pravoslavie.ru/cgi-bin/sykon/client/display.pl?sid=372> (30 XI 2007).

Bieżącymi sprawami całego Kościoła zarządza kuria patriarchalna, która podlega bezpośrednio katolikosowi Eliaszowi II. W jej skład wchodzi siedem wydziałów: 1) Wydział Misji i Ewangelizacji (abp Daniel); 2) Wydział Poszukiwania i Ochrony Świątyń (bp Elizjusz); 3) Wydział Spraw Zagranicznych (abp Abraham); 4) Wydział Studiów nad Nieprawosławnymi Ruchami Religijnymi (archimandryta Mikołaj); 5) Wydział Współpracy z Siłami Zbrojnymi i Organami Ochrony Prawnej (bp Grzegorz); 6) Wydział Współpracy z Więziennictwem (bp Antoni); 7) Wydział Wydawniczy, a także 8) Rada Finansowo-Ekonomiczna; 9) Komitet Naukowy; 10) Służba Informacji; 11) Służba Pielgrzymkowa; 12) Centrum Architektoniczne; 13) Centrum Młodzieżowe; 14) Radio Iweria oraz 15) Archiwum. Katolikos-patriarcha ma do pomocy biskupa pomocniczego (abp Hiob), sekretarza oraz sekretarza referenta¹⁴.

Zróżnicowanie wyznaniowe współczesnej Gruzji

Przeprowadzony w 2002 r. spis powszechny wykazał, że przeważającą część ludności Gruzji stanowią Gruzini. Jest ich 83,8% ogółu ludności, czyli w liczbach 3.661,1 tys. osób spośród 4.370,1 tys. mieszkańców tego kaukaskiego kraju. Dość licznymi mniejszościami są Azerbejdżanie – 6,5% (284 tys.), Ormianie – 5,7% (249 tys.), Rosjanie – 1,5% (68 tys.), Osetyńscy – 0,9% (39 tys.), Jezydzi – 0,4% (18,3 tys.) i Ukraińcy – 0,2% (7 tys.). Pozostałe narody

¹⁴ <http://georgia.orthodoxy.ru> (30 XI 2007).

i grupy etniczne mają w Gruzji łącznie 44,1 tys. swoich przedstawicieli, co też stanowi 1% ludności państwa.

Większość etnicznych Gruzinów uważa się za prawosławnych. Podobnie przedstawia się sytuacja z Grekami, Rosjanami i Ukraińcami. Łączną liczbę prawosławnych ocenia się na 83,9% mieszkańców Gruzji. Muzułmanów jest z kolei 9,9%, a na liczbę tę składają się Adżarowie, czyli przedstawiciele zamieszkującej Adżarię grupy etnicznej w obrębie narodu gruzińskiego, a także Azerbejdżanie, Czeczeni i część Osetyńczyków. Członkami Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego jest w przybliżeniu 3,9% populacji, prawie wyłącznie Ormianie. Katolików jest w Gruzji ok. 35 tys., głównie etnicznych Gruzinów i Asyryjczyków. Jazydyzm, czyli religię synkretyczną, powstałą w XII w. poprzez nałożenie się powierzchownego szyzmu na zaratusztrianizm, łącząc przy tym elementy islamu, chrześcijaństwa, pierwotnych wierzeń indoirañskich i kurdyjskich oraz judaistycznych, wyznaje ok. 18 tys. osób. Za protestantów (0,8%) oraz osoby bezwyznaniowe (0,7%) uważa się po kilkadziesiąt tysięcy mieszkańców Gruzji¹⁵.

Konstytucja

Gruzińska ustawa zasadnicza została uchwalona przez parlament 24 sierpnia 1995 r. Zapisano w niej, że wszyscy ludzie od narodzenia są równi wobec prawa niezależnie m.in. od religii (art. 14), a każdemu człowiekowi gwarantuje się wolność słowa, poglądów, sumienia, wyznania i przekonań (art. 19.1). Zakazane jest prześladowanie osób w związku z korzystaniem przez nie z wolności słowa, poglądów, sumienia, wyznania i przekonań, a także przymuszenie człowieka do wskazania swoich poglądów na temat tychże wolności (art. 19.2). Zakazane jest również ograniczenie wspomnianych powyżej wolności, jeżeli korzystanie z nich nie umniejsza praw i wolności innych osób (art. 19.3). Niedopuszczalne jest zakładanie i działalność organizacji społecznych i politycznych rozniecających wrogość, m.in. na tle religijnym (art. 26.3). Przynależność religijna obywateli Gruzji nie wpływa w żaden sposób na równoprawny ich udział w życiu społecznym, ekonomicznym, kulturalnym i politycznym (art. 38.1).

Ze względu na temat niniejszego artykułu największe znaczenie należy przypisać art. 9, który stanowi: „Państwo uznaje wyjątkową rolę Gruzjskiego Kościoła Prawosławnego w historii Gruzji i razem z tym proklamuje pełną wolność światopoglądu religijnego i wyznania, niezależność kościoła od państwa”¹⁶.

¹⁵ *The World Factbook 2007. Central Intelligence Agency*, <http://www.umsl.edu/services/govdocs/wofact2007/geos/gg.html> (30 XI 2007).

¹⁶ *Konstytucja Gruzji*, [w:] A. O. Protopopov, *Religija i zakon. op.cit.*, s. 90.

Powyższy zapis stanowił swego rodzaju kompromis między zwolennikami laickości i wyznaniowości państwa. Wkrótce jednak przedstawiciele tej drugiej opcji przeforsowali wprowadzenie do konstytucji zmiany polegającej na dodaniu do art. 9 drugiego podpunktu: „Stosunki wzajemne pomiędzy państwem gruzińskim a Apostolskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym Gruzji określone są w drodze porozumienia konstytucyjnego. Porozumienie konstytucyjne powinno odpowiadać powszechnie uznanym zasadom i normom prawa międzynarodowego, przede wszystkim – w sferze praw i wolności człowieka”. Nowelizacja gruzińskiej ustawy zasadniczej miała miejsce 30 marca 2001 r. Za zmianą opowiedzieli się wszyscy obecni wówczas na posiedzeniu izby posłowie (191).

Jednocześnie parlament przyjął ustawę „O przejawach ekstremizmu religijnego”, zgodnie z którą organy władzy publicznej zostały zobowiązane, aby położyć kres próbom użycia przemocy na gruncie religijnym. Tymczasem jesienią 2003 r. doszło do manifestacji ulicznych przeciw podpisywaniu przygotowanej wcześniej umowy między Gruzją a Stolicą Apostolską. Katolikos w oficjalnym posłaniu zwrócił uwagę prezydentowi Eduardowi Szewardnadze, że podpisanie wspomnianego aktu prawa międzynarodowego zaostrzy tylko wzajemne stosunki między Gruzjińskim Kościołem Prawosławnym a Kościołem katolickim. Jeden z przedstawicieli Kościoła gruzińskiego, ihumen Zenon Iaradzuli, miał stwierdzić na konferencji prasowej, że dokument ten zrówna Kościół katolicki w Gruzji z prawosławnym¹⁷.

Porozumienie konstytucyjne

Podpisanie wspomnianego w poprzedniej części tekstu porozumienia konstytucyjnego miało miejsce 14 października 2002 r. w katedrze Sweti Cchoweli (gruz. Słup Życia) w Mcchecie. Sygnatariuszami umowy byli katolikos-patriarcha Eliasz II z jednej strony i prezydent Eduard Szewardnadze z drugiej. Tydzień później, 22 października 2002 r., akt ten został zatwierdzony, czy też ratyfikowany, przez parlament i Święty Synod Gruzjińskiego Apostolskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Pełny tekst porozumienia został dołączony do niniejszej publikacji i umieszczony w jej końcowej części.

¹⁷ <http://eng.primenewsonline.com/news/2003-09-18> (30 XI 2007).



Fot. 1. Katedra patriarchalna Sweti Cchoweli w Mcchecie – główna świątynia Gruzińskiego Apostolskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Sweti Cchoweli od 1994 r. znajduje się na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO.
Źródło: <http://en.wikipedia.org/wiki/Image:Svetitskhoveli1.jpg> (30 XI 2007).

Porozumienie składa się z 12 artykułów poprzedzonych preambułą. Zawarcie tegoż aktu prawnego uzasadniono głównie względami historycznymi, przede wszystkim zaś faktem bycia religią państwową i jej wpływem na formowanie kultury, światopoglądu i wartości narodowych. Nie bez znaczenia jest również fakt, że i współcześnie większość mieszkańców Gruzji stanowią prawosławni. Delegację do zawarcia umowy dwustronnej między państwem a Kościołem prawosławnym stanowił art. 9.2 gruzińskiej ustawy zasadniczej.

Zgodnie z porozumieniem Gruziński Kościół Prawosławny jest publiczną osobą prawną, z którą państwo może współpracować w wielu różnych sferach wspólnych interesów. Katolikos-patriarcha korzysta z immunitetu nietykalności (art. 1). Państwo gruzińskie zobowiązało się respektować tajemnicę spowiedzi (art. 2), małżeństwa wyznaniowe (art. 3), prawa majątkowe Kościoła (art. 6-8). Art. 4 mówi o tym, że duchowni zwolnieni są ze służby wojskowej, a w armii oraz więziennictwie powstanie instytucja kapelaństwa. Kolejny punkt porozumienia mówi o dobrowolności nauki religii prawosławnej w szkołach publicznych. Gruziński Kościół Prawosławny ma wyłączne prawo do układania programów nauczania religii oraz wyznaczania wykładowców. Rola państwa w stosunkach bilateralnych sprowadza się do wydawania licencji na wykorzystywanie oficjalnej terminologii i symboliki Kościoła, a także na produkcję bądź import przedmiotów liturgicznych (art. 6), prze-

chowywania zabytków ruchomych stanowiących własność kościelną w muzeach i archiwach państwowych (art. 8-9), prowadzenia rozmów z odpowiednimi państwami o ochronie budynków należących do Gruzińskiego Kościoła Prawosławnego, które znajdują się na ich terytorium (art. 10), częściowego zrekompensowania strat materialnych doznanych przez Kościół w okresie utraty niezależności państwowej w XIX i XX w., a szczególnie w latach 1921-1990 (art. 11).

Jeszcze w czasie prac nad projektem tego swoistego konkordatu przedstawiciele Rady Europy, której Gruzja jest członkiem od kwietnia 1999 r., zwracali uwagę na niezbyt jasny związek między ustawą zasadniczą a porozumieniem konstytucyjnym, na brak opracowanych przepisów mówiących o odpowiedzialności stron, a także na niemożliwość wykonywania niektórych zapisów bez wprowadzenia zmian do obowiązujących aktów prawnych albo uchwalenia nowych. Dr Zurab Kinkadze, znany w Gruzji naukowiec i komentator życia publicznego, ocenił jako „dyskusyjny” art. 11 porozumienia. Zdziwiło go uzasadnienie przez Kościół „żądania wynagrodzenia strat materialnych, których Kościół doznał w okresie rządów radzieckich, na czele z sowietyzacją, rozkułaceniem, kolektywizacją, konfiskatami, represjami przedwojennymi i powojennymi, które wszak w równym stopniu dotknęły całe społeczeństwo Gruzji, niezależnie od przynależności etnicznej, religijnej bądź stanowej”.

Dla analityków polityki wyznaniowej współczesnej Gruzji sam fakt funkcjonowania porozumienia konstytucyjnego między państwem a Kościołem świadczy o tym, że wolność religijna i stosunki międzywyznaniowe nie odpowiadają współczesnym standardom demokracji¹⁸. Jednocześnie wielu komentatorów życia publicznego uważa, że dzięki nabyciu przez Apostolski Autokefaliczny Kościół Prawosławny Gruzji statusu konstytucyjnego nie zmienił on swojej pozycji, a jedynie potwierdził swoją wyjątkową rolę. Według Ramaza Sakwarelidze, politologa, rzecznika prasowego byłego prezydenta Szewardnadze, „powstaje niebezpieczeństwo, że Kościół wzmocni się administracyjnie, ale osłabnie religijnie. Podobny paradoks miał wielokrotnie miejsce w historii. I tak potęgą inkwizycji zrodziła europejski ateizm, a silny administracyjnie Kościół rosyjski leżał u źródeł ateizmu komunistycznego. Tym sposobem dzisiejsza orientacja Kościoła jest jednym z widocznych przejawów nietolerancji religijnej, a także oznacza ryzyko dla przyszłości osłabienia Kościoła, co jest niebezpieczne tak dla niego, jak i dla państwa”¹⁹.

¹⁸ I. Chajindrava, O. Soldatov, *Vira bez nadiji i ljubovi*, „Ljudina i Svit” 2004, nr 3, s. 3.

¹⁹ *Chuch, State and Religious Minorities in Georgia. Is there a Danger Religious Fundamentalism?*, pod red. G. Nodii, Tbilisi 2000, s. 49-52.

Religia a społeczeństwo

Kościół prawosławny w Gruzji cieszy się niesłabnącym poparciem społecznym. Wyniki badań socjologicznych, choćby te przeprowadzone w 2004 r. na ogólnonarodowej próbie ponad 1,2 tys. respondentów, jedynie potwierdzają tę tezę. Badania dotyczyły zaufania do różnych instytucji życia publicznego w Gruzji. Wśród nich znalazł się urząd prezydenta, policja, sądownictwo, służby specjalne, parlament, rząd, izba kontroli, urząd ombudsmana, służba podatkowa, Kościół prawosławny, ministerstwo środowiska i rada antykorupcyjna. Liczba zapytanych, którzy nie mieli zaufania do wszystkich wspomnianych instytucji kilkakrotnie przewyższała liczbę tych, którzy takie zaufanie mieli. Wyjątkiem był tutaj Kościół. W tym konkretnym przypadku wierzyło mu 767 interlokutorów, a przeciwnego zdania było 235 przebadanych. Przywiązanie do religii potwierdzają również wyniki innych badań, w których zapytano, czego nie pochwalają rodzice przy wyborze małżonka przez ich dzieci? Spośród 17 przyczyn braku akceptacji, wśród których były m.in. niski poziom kulturalny i socjalny, przeszłość kryminalna, inna narodowość, brak pracy, na pierwszym miejscu znalazła się inna religia.

W 1997 r. niemiecki Instytut Arnolda Bergstraessera, wraz z Kaukaskim Instytutem Pokoju, Demokracji i Rozwoju, przeprowadził w Gruzji badania, w wyniku których dwie trzecie respondentów zgodziło się z tezą, że „wiera i wartości religijne powinny wyznaczać wszystkie aspekty życia społeczeństwa i państwa”. Zgodnie z międzynarodową praktyką socjologiczną za pomocą takiego pytania można dokonać pomiaru stopnia społecznego poparcia dla fundamentalizmu religijnego. Oznacza to nic innego, jak sprzeciw wobec rozgraniczenia religii i życia społeczno-politycznego, z maksymalnym ujarzmieniem tego ostatniego przez Kościół.

Jeżeli w 1978 r. tylko 1% studentów uniwersytetu państwowego w Tbilisi uważało się za osoby wierzące, to w 2000 r. takich było już 89%. Oczywiście jest, że pod koniec lat 70. nie wszyscy chcieli otwarcie mówić o swoim stosunku do religii, natomiast ponad dwie dekady później część nie chciała powiedzieć o sobie jako o ateistach, ale tendencja wzrostu religijności jest zauważalna²⁰.

Sozar Subeliani, redaktor Radia Wolność, który brał udział w przeprowadzonej w grudniu 1999 r. przez Kaukaski Instytut Pokoju, Demokracji i Rozwoju dyskusji na temat „Mniejszości religijne w (pół-) demokratycznych społeczeństwach”, zauważył, że „wielce znacząca część społeczeństwa chce widzieć w prawosławiu swoistą «ideologię narodową». Dla nich też «narodowa rola» prawosławia stoi znacznie wyżej, aniżeli mistyczna, czy też socjalna funkcja Kościoła. Odpowiednio inne nurty religijne pojmowane są

²⁰ N. Papauashvili, *World Religious in Georgia*, Tbilisi 2000, s. 13.

jako zagrożenie dla państwa gruzińskiego i jedności narodowej, co też wywołuje agresywne postawy społeczeństwa wobec innych religii”.

Natomiast wspomniany Zurab Kinkadze uważa, że „pokój międzykonfesyjny” w Gruzji jest charakterystycznie powiązany ze świadomością społeczną. „Dopóki inna konfesja postrzegana będzie jako «obca» i tym samym jako «wroga», pokoju nie będzie... To jest bizantyjskie dziedzictwo. Podobnie jak w Bizancjum nasza ludność jest nadmiernie upolityczniona. Konfesyjne sprzeczności są przejawem polityzacji. To bizantyjska mentalność, która choćby pod wpływem prawa, nawet najdoskonalszego, pozostanie bezsilna”²¹.

Przykładów niechęci społecznej wobec wyznań innych niż prawosławie można byłoby mnożyć w nieskończoność. Choćby liczne pogromy zgromadzeń wiernych konfesji mniejszościowych, przede wszystkim Świadków Jehowy, ale również baptystów, których autorzy nie zostali do dzisiaj ukarani. Dokonywali ich zwolennicy ekskomunikowanego przez Patriarchat Gruzji ks. Basila Mkalawiszwili, który pod wpływem ideologii postała do gruzińskiego parlamentu, prof. Gurama Szaradze, ogłosił się „obroncą wiary i narodu”. Zastrzelony w maju 2007 r. na ulicach gruzińskiej stolicy Szaradze, przywódca partii „Nasza Gruzja”, domagał się wówczas m.in. ogłoszenia prawosławia religią państwową. Miały miejsce również wypadki publicznego palenia niewygodnej literatury religijnej, niszczenia i grabieży biur organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną praw człowieka, w tym osób, którym naruszono prawo do wolności religijnej, m.in. 10 lipca 2002 r. biura Instytutu Wolności, zajmującego się ochroną praw poszkodowanych, walczącego z negatywnymi skutkami działalności mediów i uczestników różnorodnych zgromadzeń pod adresem wszystkich, którzy występują przeciw przejawom braku tolerancji i przemocy. Stanowisko władz państwowych i organów policji było nadzwyczaj bierne, a właściwie zachęcające do takich wystąpień. Jednak w maju 2003 r., pod wpływem zagranicznych organizacji praw człowieka, przeciwko ks. Mkalawiszwili wytoczono sprawę kryminalną, w efekcie czego skazano go na trzy miesiące pozbawienia wolności²².

Gruziniński Kościół Prawosławny sformułował swoje oficjalne stanowisko w kwestii „sekciarstwa, które w ostatnim czasie osiągnęło na terenie republiki znaczne wpływy” pod koniec sierpnia 2002 r. Wówczas to na łamach gazety „Nowy Czas” rzecznik prasowy Kościoła Zurab Cchowrebadze stwierdził, że w walce z sektami powinien brać udział nie tylko patriarchat gruziński, ale również całe kierownictwo kraju i całe społeczeństwo. Wynika to, zdaniem Cchowrebadze, nie tylko z faktu, że sekty posiadają charakter jawnie antyprawosławny, ale także dlatego, że jest sprzeczne z interesem kraju i narodu oraz tradycyjnymi wartościami. Rzecznik Gruzinińskiego Kościoła Prawosławnego określił sekty mianem „piątej kolumny”, którą należy „rozbroić”, przy

²¹ *Chuch, State and Religious, op.cit.*, s. 52-57.

²² I. Chajindrava, O. Soldatov, *op.cit.*, s. 3-4.

czyn zaznaczył, że powinno się to odbywać wyłącznie przy użyciu metod wykluczających przemoc²³.



Fot. 2. Katolikos-patriarcha (od 1977 r.) Apostolskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego Gruzji, Eliasz II.

Źródło: <http://www.patriarchate.ge/biograf/1r.htm> (30 XI 2007).

Spółeczeństwo i Kościół prawosławny mają również negatywny stosunek wobec katolików. Z jednej strony Eliasz II w listopadzie 1999 r. przyjął pielgrzymującego do Gruzji papieża Jana Pawła II, z drugiej – opowiedział się, co już wcześniej sygnalizowałem, przeciwko zawarciu umowy międzynarodowej między Gruzją a Stolicą Apostolską. Podpisanie umowy wstrzymał prezydent Eduard Szewardnadze, który ugiął się pod presją Kościoła prawosławnego i masowych protestów studentów. W połowie września 2003 r. kilka tysięcy studentów stołecznych uczelni protestowało przeciwko podpisaniu porozumienia z Watykanem. Do studentów dołączyło kilkuset mieszkańców stolicy Gruzji. Maszerujący wykrzykiwali: „Gruzja bez Watykanu”, „Jesteśmy przeciwni zawieraniu poddańczego porozumienia z Watykanem”, „Gruzja jest prawosławna”. Katolikos-patriarcha miał wówczas powiedzieć, że zawarcie owego porozumienia zaostrzy stosunki jego Kościoła z Watykanem i wywoła niezadowolenie przedstawicieli innych wyznań religijnych w Gruzji.

Zdaniem Zuraba Cchowrebadze, gruzińska wspólnota prawosławna poczuła się zlekceważona brakiem informacji na temat wizyty w Gruzji szefa watykańskiej dyplomacji, abpa Jeana Louisa Taurana: „Prawosławie ma

²³ J. Charkiewicz, *Oficjalne stanowisko: Gruzjińska Cerkiew w kwestii „seksciarstwa”*, <http://www.cerkiew.pl/news.php?id=466#> (30 XI 2007).

w Gruzji status religii państwowej i z tego tytułu Kościoł prawosławny powinien być poinformowany o wizycie, a sam przygotowywany dokument winien być z nią skonsultowany” twierdzą przedstawiciele gruzińskiego prawosławia. Tymczasem wiceminister spraw zagranicznych Gruzji, Kaka Sikarulidze, już wcześniej informował, że umowa dotyczyć ma stosunków międzypaństwowych i w żadnej mierze nie dotyczy kwestii religijnych²⁴.

Nie tak dawno patriarchat próbował przeszkodzić przeprowadzeniu w Tbilisi występów gościnnych angielskiej grupy teatralnej. W oświadczeniu patriarchatu zaznaczono, że w spektaklach na motywach sonetów Szekspira występują sceny erotyczne, a nawet homoseksualne, przez co londyńskie przedstawienia tejsze trupy otrzymały „skandaliczne recenzje”.

Na początku lutego 2002 r. przedstawiciele gruzińskich katolików, judaistów, muzułmanów, luteran i baptystów sygnowali list otwarty do prezydenta Gruzji z prośbą o użycie niezbędnych środków przeciw przemocy na gruncie religijnym. Latem 2002 r. 15 kongresmenów amerykańskich zaproponowało prezydentowi Gruzji użycie skutecznych środków w tym kierunku. Przewodniczący senackiej komisji ds. bezpieczeństwa i współpracy Ben Cambell powiedział w związku z tym, że „prezydent Szewardnadze i władze Gruzji zakrywają oczy na permanentne przejawy przemocy w stosunku do pewnych grup religijnych” i jednocześnie sformułował nadzieję, że list kongresmenów będzie „przyjęty jako niedwuznaczny sygnał o ostatecznym zafrasowaniu USA, które oczekują od władz Gruzji użycia wszystkich niezbędnych środków dla ochrony ludzi niezależnie od ich wyznania”²⁵.

Rokrocznie gruziński ombudsman w swoich wystąpieniach przed parlamentem domaga się zwrócenia uwagi na opłakaną sytuację wolności religijnej w kraju, ale skutków tego nie ma praktycznie żadnych. Systematycznie na trwożący rozwój wydarzeń wskazują przedstawiciele organizacji społecznych.

Według Zuraba Cziaberaszwili, gruzińskiego ambasadora przy Radzie Europy, „człowiek, który mówi o swoim przywiązaniu do jednego (prawosławia), a żyje po drugiemu (nie po prawosławnemu) jest najlepszym wsparciem dla tych, którzy uważają społeczeństwo tylko za hołotę i «ciemną masę». Taki człowiek całkowicie pełni rolę analogiczną do komunisty czasów radzieckich, który deklarował jedno (równość, braterstwo, jedność), a robił drugie (okradanie państwa)”.

Konkluzja politologa Paata Zakareiszwili: „Jawnie wpada w oczy zgubna tendencja do spekulacji wartościami religijnymi. Zbliża się czas, kiedy polityka ignorowania problemów, które istnieją między zjednoczeniami religijnymi w kraju, niechybnie stanie się przeszkodą na drodze demokratyzacji państwa. Niestety siły polityczne w Gruzji w zasadzie nie postrzegają tego problemu

²⁴ *Szef watykańskiej dyplomacji oburzony postawą Gruzji*, <http://ekai.pl/europa/?MID=5828> (30 XI 2007).

²⁵ I. Chajindrava, O. Soldatov, *op.cit.*, s. 4-5.

poważnie – czy odziedziczyły niedomyślność i brak kompetencji, czy też są to objawy hurrapatriotyzmu. Przekonani o wartości własnego stanowiska przebywają oni w stanie samozadowolenia”²⁶.

Rewolucja róż

W Gruzji powstał swoisty „ludowy” typ prawosławia. W przeważającej części naród gruziński daleki jest od tego ascetycznego ideału, któremu hołdują religijni Rosjanie. Gruzkańskie „ludowe prawosławie” zapożyczyło od swoich sąsiadów z Kaukazu wyobrażenie o tym, że prawdziwa wiara obowiązkowo ma się przeplatać ze szczęściem i pomyślnością w życiu doczesnym. Kościół prawosławny w Gruzji jest przez to znacznie bardziej, niż w Rosji, zanurzony w życie codzienne swojego kraju, a także, co za tym idzie, ogromnie upolityczniony. Nie zawsze można z pełnym przekonaniem powiedzieć, kto na kogo bardziej wpływa – świecka władza na Kościół czy patriarchat na prezydenta. W każdym razie ten sam patriarcha postrzegany jest przez Gruzinów jako „duchowy ojciec narodu”, ktoś w rodzaju regenta wakatu na tronie królewskim po wielkim, średniowiecznym władcy Dawidzie IV Budowniczym.

Właśnie obecny lider Gruzkańskiego Kościoła Prawosławnego, Eliasza II, zaproponował przeprowadzenie inauguracji nowego prezydenta kraju, Micheiła Saakaszwili, w starodawnym klasztorze helackim pod Kutaisi, gdzie został pochowany ów wielki gruziński król. Wydarzenie to nabrało cech majestatycznych. Przed jego uczestnikami przeszli ubrani w stroje ze swoich epok herosi gruzińskiej historii. Kulminacją uroczystości było błogosławieństwo katolikos-patriarchy Eliasza II.

Przywódca gruzińskiego prawosławia brał również udział w świeckiej części ceremonii inauguracji prezydentury Saakaszwili, która odbyła się następnego dnia, 25 stycznia 2004 r., na tbiliskim prospekcie Szota Rustaweli, nieopodal siedziby parlamentu. W tym miejscu rozpoczęła się rewolucja róż, która obudziła nadzieje w gruzińskim narodzie. Obok Eliasza II najważniejszym gościem uroczystości był amerykański sekretarz stanu Colin Powell, który pochwalił ostateczny i bezpowrotny wybór przez Gruzinów prozachodniej i proamerykańskiej drogi rozwoju.

W swoim bożonarodzeniowym przemówieniu z 2004 r. katolikos wspominał dobrym słowem pierwszego prezydenta niezależnej Gruzji Zwiada Gamasachurdę, wymawianie nazwiska którego w oficjalnych kołach było zabronione i które do dzisiaj powoduje alergiczną reakcję u większości rosyjskich polityków. Jak wyjaśniał potem przywódca Gruzkańskiego Kościoła Prawosławnego w wywiadzie dla rosyjskiego portalu credo.ru, przemówienie to nie należy traktować jako „pochwałę zwiadyzmu”. Miało ono na celu zło-

²⁶ *Chuch, State and Religious...*, *op.cit.*, s. 14-42.

zenie nowemu, młodemu prezydentowi życzeń, z tym najważniejszym, aby zawierzyć nadzieję położenia kresu przejmowania władzy w kraju przy użyciu siły²⁷. Patriarcha nie skrywał swojej głębokiej sympatii do Saakaszwili, czego dał wyraz podczas wyborów, otwarcie na niego głosując.

Nowe władze nieznacznie złagodziły kurs gruzińskiej polityki wyznaniowej. Takie wnioski można wysnuć po lekturze przygotowywanych rokrocznie raportów amerykańskiego Departamentu Stanu na temat przestrzegania wolności religijnej na świecie. W latach 2001-2002 można było znaleźć tam informację, że konstytucja gruzińska wprowadza wolność religijną, a państwo generalnie ją respektuje, ale „niekiedy, lokalnie politycy i urzędnicy dyskryminują nietradycyjne mniejszości wyznaniowe i ich pochodzących z zagranicy misjonarzy”²⁸. Przez kolejne trzy lata widniał tam zapis, że władze lokalne czasami ograniczają prawa osób należących do nietradycyjnych mniejszości religijnych. Dopiero raporty z 2006 i 2007 r. są pozbawione takich adnotacji²⁹.

Najmniejszemu zachwianiu nie uległo również zaufanie wobec Gruzjińskiego Kościoła Prawosławnego i jego przywódcy Eliasza II. Można mówić nawet o pewnym wzmocnieniu, kiedy w 2002 r. na łono Kościoła powrócili secesjonistyczni przywódcy potężnej „opozycji mnisiej”. Ruch ten powstał pod koniec lat 90. XX w. jako wyraz sprzeciwu wobec ekumenicznego zaangażowania Kościoła prawosławnego³⁰.

Również podczas ostatniego przesilenia rządowego, jesienią 2007 r., Kościół stał się mediatorem w sporze między przedstawicielami obozu władzy a opozycją. W siedzibie katolikos-patriarchy i przy jego czynnym udziale 10 listopada 2007 r. doszło do rozmów przewodniczącej parlamentu Nino Burdżanadze i lidera „Nowej Prawicy” Dawida Gamkrelidze.

Zakończenie

Jak wskazuje na to nie tylko prawo wyznaniowe, ale i praktyka relacji państwo-Kościół, Gruzję można z całym przekonaniem zaliczyć do państw wyznaniowych, w którym dominującą rolę należy przypisać Kościołowi prawosławnemu. Również społeczeństwo widzi w nim instytucję godną zaufania. Gruzini, dla których wyznanie prawosławne było jednym z czynników narodowo- i państwowotwórczych, dalej uważają, że Kościół powinien odgrywać wyjątkową rolę w życiu publicznym ich kraju.

²⁷ *Katolikos-Patriarch Ilja II schitaet neobchodimim perezachoronenie Zviada Gamsachurdia*, <http://www.portal-credo.ru/site/?act=news&id=18132&type=view> (30 XI 2007).

²⁸ *Annual Report on International Religious Freedom 2001*, Waszyngton 2001, s. 275.

²⁹ <http://www.state.gov/g/drl/rls/irf/2006/71381.htm> (30 XI 2007).

³⁰ J. Charkiewicz, *Powrót dwóch gruzińskich duchownych na łono Gruzjińskiego Kościoła Prawosławnego*, <http://www.cerkiew.pl/news.php?id=336> (30 XI 2007).